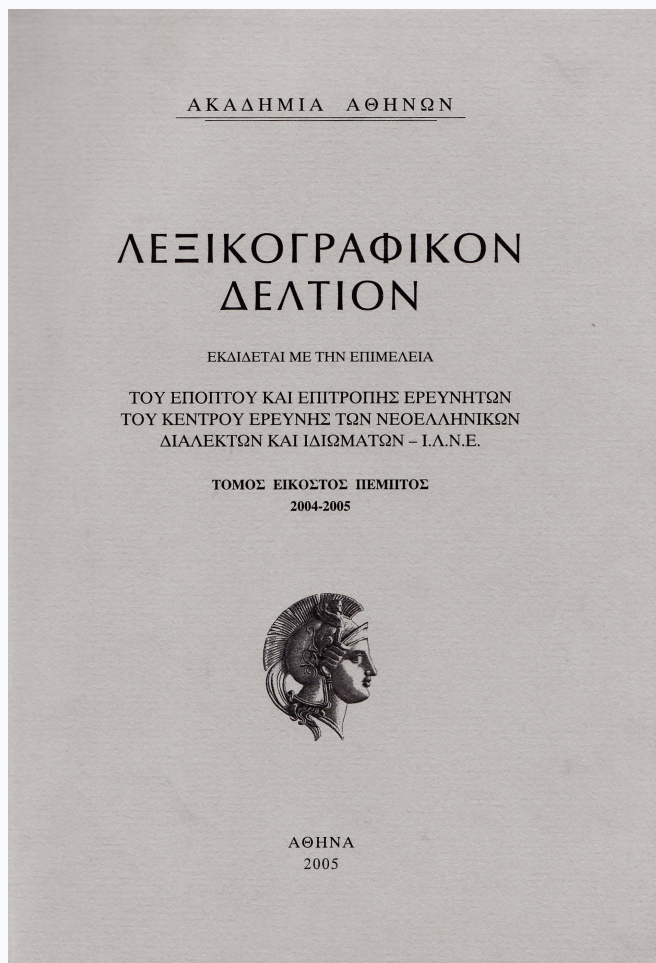

Λεξικογραφικόν Δελτίον

Τόμ. 25 (2005)

Λεξικογραφικόν Δελτίον

Το ιδίωμα της Πάτμου

Μαρία Παπαδοπούλου

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – Ι.Λ.Ν.Ε.

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

2004-2005

ΑΘΗΝΑ

2005

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ
BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE

25 (2004-2005)

ISSN: 0400-9169
e-ISSN: 2945-2759

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – Ι.Λ.Ν.Ε.

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

2004-2005

ΑΘΗΝΑ

2005

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – Ι.Λ.Ν.Ε.

Β. Δίπλα 1 - Λεωφόρος Συγγρού 129 Αθήνα 117 45

Επιμέλεια εκδόσεως:

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΟΜΗΣ, Ακαδημαϊκός, Επόπτης του Κέντρου.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ, Διευθύντρια του Κέντρου.

ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΜΠΕΗΣ, Ερευνητής.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΚΑΡΛΑ, Ερευνήτρια.

ACADÉMIE D'ATHÈNES
CENTRE DE RECHERCHES DES DIALECTES GRECS
MODERNES

1, rue V. Dipla - 129, bd Syngrou Athènes 117 45

Comité de rédaction:

NICOLAS KONOMIS, Membre de l'Académie d' Athènes.

ELEFThERIA GIAKOUMAKI, Directrice du Centre.

STAMATIS BÉIS, Chercheur.

GRAMMATIKI KARLA, Chercheur.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
<i>Αγγελική Ευθυμίου & Γραμματική Κάρολα: Οι περιπέτειες ενός Καζανόβα στα λεξικά της νεοελληνικής: Ο λεξικογραφικός χειρισμός των κυρίων ονομάτων με μεταφορική σημασία . .</i>	5-34
<i>Χρυσούλα Καραντζή - Ανδρειωμένου: Γλωσσογεωγραφικά του νομού Καστοριάς</i>	35-68
<i>Κώστας Καραποτόσογλου: Έτυμολογικά τής δυτικής κρητικής διαλέκτου</i>	69-118
<i>Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου: Μικρασιατικά ιδιώματα περιοχής Βιθυνίας και Ιωνίας (αποτελέσματα μιας γλωσσικής αποστολής)</i>	119-148
<i>Emmanuelle Moser - Karagiannis: Animale forme? Quelques réflexions sur l' utilisation des noms d' animaux en grec et en français</i>	149-160
<i>Αντώνης Δ. Μπουσμπούκης: Βλάχικα λατινογενή δάνεια σε νεοελληνικά ιδιώματα της Μακεδονίας</i>	161-168
<i>Μαρία Κ. Παπαδοπούλου: Το ιδίωμα της Πάτμου</i>	169-196
<i>Πίνακας ελληνικών λέξεων</i>	197-221
<i>Πίνακας φράσεων</i>	223
<i>Πίνακας ξένων λέξεων</i>	224-228

ΤΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ

Εισαγωγικά

Η Δωδεκάνησος αποτελεί στο σύνολό της μια ενδιαφέρουσα διαλεκτική ζώνη, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τα ιδιώματά της από τα άλλα του νοτιοελλαδικού νησιωτικού χώρου. Στις μέχρι σήμερα κατηγοριοποιήσεις των νεοελληνικών ιδιωμάτων η Πάτμος εντάσσεται σιωπηρά στην ίδια ομάδα με τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά ιδιώματα. Στη βιβλιογραφία του πατμιακού ιδιώματος, αντίθετα,¹ τονίζεται η διαφοροποίησή του από τα λοιπά δωδεκανησιακά και η έντονη ομοιότητά του με τα κρητικά ιδιώματα.² Η επα-

1. Δεν υπάρχει μέχρι στιγμής μια μονογραφία σχετικά με το ιδίωμα της Πάτμου, εκτός από μια σύντομη μελέτη του Καραναστάση (1956). Για τη μελέτη των τοπωνυμίων της Πάτμου σημαντική είναι η εργασία του Κρητικού (1955) (1956α) (1963) που δημοσιεύθηκε σε συνέχειες στο περιοδικό *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον*, αλλά και σε τόμο που περιλαμβάνει αναλυτικό χάρτη (1961). Βιβλιοκρισία στην παραπάνω εργασία του Κρητικού από τον Καλλέρη (1970). Σημαντικές είναι οι συλλογές Πατινιώτικων παραμυθιών από τους Κρητικό (1956β) και Βιρβίλλη (1996). Για τη φωνητική του ιδιώματος ελάχιστα στοιχεία μπορεί κανείς να αντλήσει από τη μελέτη του Παντελίδη (1929) που καλύπτει την ευρύτερη διαλεκτική περιοχή Δωδεκανήσου, Ικαρίας και Κύπρου. Περισσότερα στοιχεία περιέχονται στο έργο του Dieterich (1908). Για τις μεσαιωνικές μαρτυρίες από την Πάτμο βλ. Βρανούση (1980) και Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου (1980) και τον έκτο τόμο του *Acta et diplomata graeca medii aevi* των Miklosich-Müller, που περιέχει σημαντικά για την ιστορία του νησιού έγγραφα, όπως το χρυσόβουλλο με το οποίο ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός δωρίζει την τότε ακατοίκητη Πάτμο στον όσιο Χριστόδουλο, για να ιδρύσει τη Μονή του αγίου Ιωάννη. Τέλος, υπάρχει σημαντική βιβλιογραφία αρχαιολογικού, ιστορικού και λαογραφικού περιεχομένου. Αναφέρουμε μόνο το, εξαντλημένο σήμερα, βιβλίο της Ταρσούλη (1948) για τα Δωδεκάνησα.

2. Καραναστάσης (1956 σ. 209 και 213), Κοντοσόπουλος (1994 σ. 46). Και οι δύο ερευνητές μιλούν για έντονη επίδραση των κρητικών ιδιωμάτων. Ο Καραναστάσης την αποδίδει στην εγκατάσταση Κρητών στην Πάτμο, ενώ ο Κοντοσόπουλος μιλάει ειδικότερα για επίδραση του ιδιώματος της ανατολικής Κρήτης. Η εγκατάσταση Κρητών μετά το 1669 μαρτυρείται ιστορικά: τη μαρτυρούν εξάλλου τα πατμιακά τοπωνύμια *Κρητικά* (συνοικισμός στη Χώρα) και *στον Φασιανού* (συνοικισμός του Κάμπου). Για την έκταση της μετακίνησης κρητικών πληθυσμών στην Πάτμο βλ. σημείωση 4.

φή μεταξύ Πάτμου και Κρήτης μαρτυρείται ιστορικά³, κυρίως στον τομέα της τέχνης των εικόνων από τον 15^ο ως το 17^ο αιώνα· στην Πάτμο σώζεται μεγάλος αριθμός κρητικών εικόνων, χωρίς αυτό να συνεπάγεται αναγκαστικά μετακίνηση του ίδιου του ζωγράφου. Ένα δεύτερο στοιχείο αποτελεί η εγκατάσταση αβέβαιου αριθμού⁴ Κρητών προσφύγων στο νησί μετά το 1669. Όμως σε ό,τι αφορά στις σχέσεις των δύο νησιών στο γλωσσικό τομέα, απαιτείται ενδελεχής έρευνα του αρχειακού υλικού⁵. Από την άλλη πλευρά, τόσο η Κρήτη ως κέντρο πολιτισμού όσο και η Μονή Αγίου Ιωάννου της Πάτμου διέθεταν ακτινοβολία που εκτεινόταν σε μια ευρύτερη ζώνη από τη Μικρά Ασία ως τα Ιόνια Νησιά. Ο συσχετισμός των ιδιωμάτων Πάτμου και Κρήτης στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, σε συνδυασμό με τη διαφοροποίηση του πατμιακού ιδιώματος από τα ιδιώματα της λοιπής Δωδεκανήσου⁶ ως προς τα βασικότερα χαρακτηριστικά τους, κάνει την περίπτωση της Πάτμου εξαιρετικά ενδιαφέρουσα.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η παρούσα εργασία έχει τριπλό στόχο: α. να περιγράψει το πατμιακό ιδίωμα με βάση τα στοιχεία που προέκυψαν από πρόσφατη επιτόπια έρευνα⁷, β. να εντοπίσει τα στοιχεία του ιδιώματος που έχουν υποχωρήσει και αντικατασταθεί από την κοινή και γ. να επανεξετάσει τη θέση του πατμιακού ιδιώματος στην κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων.

3. Μαλτέζου (2002 σ. 39 και 27 σημ. 9).

4. Μάλλον πρόκειται για μικρό αριθμό, ίσως όχι περισσότερες από 3-4 οικογένειες, με κυριότερη την οικογένεια Μαλανδράκη. Αβέβαιος, εξάλλου, είναι ο αριθμός οικογενειών από την Πόλη, οι οποίες εγκαταστάθηκαν στην Πάτμο μετά την Άλωση. Σημειωτέον ότι μετά την πτώση του Χάνδακα η διασπορά κρητικών πληθυσμών εκτείνεται από την Κάσο ως την Κεφαλλονιά, βλ. Ιακωβίδης (1990 σ. 19).

5. Επίσης, απαιτείται λεπτομερέστερη έρευνα για τις σχέσεις των δύο νησιών στον οικονομικό και καλλιτεχνικό τομέα. Χαρακτηριστικό είναι το αίτημα που διατυπώνει ο Μ. Χατζηδάκης (1977).

6. Τόσο ο Καραναστάσης όσο και ο Κοντοσόπουλος είναι σαφείς ως προς το ότι το πατμιακό ιδίωμα διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά: «...είναι ανάγκη νά διαστείλωμεν αυτό (ενν. το πατμιακό ιδίωμα) από τὰ λοιπά ιδιώματα τῆς Δωδεκανήσου» Καραναστάσης (1956 σ. 212). «Τό ιδίωμα τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ παρουσιάζει μικρή ὁμοιότητα πρός τὰ δωδεκανησιακά ἑλληνικά.» Κοντοσόπουλος (1994 σ. 46).

7. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με εντολή της Ακαδημίας Αθηνών το 2003 και στη διάρκεια της συλλέχθηκε ιδιωματικό υλικό που βρίσκεται κατατεθειμένο ως χειρόγραφο στο αρχείο χειρογράφων του Κέντρου Έρευνας τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καί ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών. Από το υλικό αυτό προέρχονται όλα τα παραδείγματα από την Πάτμο που δίνονται στις επόμενες ενότητες της παρούσας εργασίας.

Η έρευνα του ιδιώματος βασίστηκε α) στο υλικό των προφορικών συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της επιτόπιας έρευνας, β) σε αδημοσίευτα ιδιωματικά κείμενα και γλωσσάρια που παραχωρήθηκαν ευγενικά από ντόπιους πληροφορητές. Τα χαρακτηριστικά του ιδιώματος που εντοπίστηκαν στο παραπάνω υλικό αναζητήθηκαν και εντοπίστηκαν και σε κείμενα αυτοβιογραφικού χαρακτήρα⁸, χρονογραφήματα γραμμένα στην κοινή με κάποια ιδιωματικά στοιχεία, καθώς και στο πλούσιο υλικό των πατινιώτικων παραμυθιών που συγκέντρωσε και δημοσίευσε ο Ζ. Βιρβίλλης⁹.

Το υλικό της επιτόπιας έρευνας αντλήθηκε από φορείς του ιδιώματος, άντρες και γυναίκες, που γεννήθηκαν και πέρασαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στο νησί. Οι πληροφορητές/-τριες επιλέχθηκαν με τα παρακάτω κριτήρια: 1. Να καλύπτουν διάφορες ηλικίες όσο αυτό είναι δυνατό, δεδομένου ότι το γενικότερο φαινόμενο της υποχώρησης των νεοελληνικών διαλέκτων στενεύει τα περιθώρια επιλογής πληροφορητών πολύ νεαρών ηλικιών. 2. Να προέρχονται από διάφορες περιοχές του νησιού, έτσι ώστε η καταγραφή να καλύπτει γλωσσογεωγραφικά το σύνολο της – μικρής εξάλλου – έκτασης του νησιού. 3. Να προέρχονται από διαφορετικούς παραγωγικούς χώρους και καθένας τους να είναι «ειδικός» σε κάποιον τομέα, π.χ. αλιεία, γεωργικές ασχολίες, οικιακές ασχολίες κ.λπ. Και η ικανοποίηση αυτού του κριτηρίου, όπως και του πρώτου, δεν είναι πλέον ιδιαίτερα εύκολη στις διαλεκτολογικές επιτόπιες έρευνες, καθώς οι βιοτικές ασχολίες συρρικνώνονται παραχωρώντας τη θέση τους στον τουρισμό και σε αστικές μορφές απασχόλησης. Στόχος αυτής της επιλογής ήταν να υπάρχει κατά το δυνατόν αντιπροσωπευτικό δείγμα.

Η μέθοδος¹⁰ που υιοθετήθηκε ήταν η μη δομημένη συνέντευξη και στις δύο εκδοχές της: α) ελεύθερη και β) εστιασμένη ανά πτυχή του βίου (αλιευτικός, αγροτικός, κοινωνικός κ.λπ.). Θεωρούμε ότι η παραπάνω μέθοδος ενδείκνυται ιδιαίτερα για τέτοιου είδους γλωσσικές έρευνες, λόγω του ότι μέσω της

8. Βιρβίλλης Γ. (1988) και (1989), Βιρβίλλης Ζ. (1989), Καμπιώτης (1989) [φιλολογικό ψευδώνυμο του Ζ. Βιρβίλλη], Γρούλλης (1994).

9. Βιρβίλλης Ζ. (1996). Για τη χρησιμότητα των παραμυθιών στην έρευνα της ιδιωματικής γλώσσας: Βογιατζίδης (1923 σ. 143). Από τον γλωσσικό πλούτο των παραμυθιών, εξάλλου, άντλησαν μεταξύ άλλων οι Dieterich (1908) και Dawkins (1916).

10. Για μεθοδολογικά ζητήματα και κριτική της γλωσσογεωγραφικής μεθόδου βλ. Χαλαμπάκης (1997).

αποφυγής ερωτήσεων με προκαθορισμένη σειρά εξασφαλίζεται η αβίαστη και φυσική ροή του λόγου, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό, δεδομένης της αυξανόμενης δυσκολίας εντοπισμού του «αμιγούς» ιδιώματος και της έντονης μείξης με στοιχεία της κοινής, ενώ ταυτόχρονα ελαχιστοποιούνται οι αρνητικές συνέπειες λόγω του *παράδοξου του ερευνητή*¹¹. Η ελεύθερη μη δομημένη συνέντευξη ενδείκνυται για τον εντοπισμό των ιδιωματικών γλωσσικών φαινομένων σε όλα τα επίπεδα γλώσσας, ενώ πολύ χρήσιμη για τον εντοπισμό του λεξιλογικού πλούτου είναι η εστιασμένη μη δομημένη συνέντευξη¹².

Φαινόμενα του πατμιακού ιδιώματος

Στη συνέχεια καταγράφονται φαινόμενα του πατμιακού ιδιώματος που εντοπίστηκαν στο υλικό της επιτόπιας έρευνας. Τα περισσότερα από αυτά δεν αποτελούν αποκλειστικά χαρακτηριστικά του πατμιακού ιδιώματος, τα παραθέτουμε, όμως, γιατί θεωρούμε ότι πιθανόν θα φανούν χρήσιμα τόσο στην αποτύπωση της σημερινής κατάστασης του ιδιώματος της Πάτμου, όσο και στην έρευνα της τυπολογίας των νεοελληνικών ιδιωμάτων, δεδομένης της απουσίας γλωσσογεωγραφικού άτλαντα, όπου, πιθανώς, θα αποτυπώνονταν όλες οι διαλεκτικές ομαδοποιήσεις και διαφοροποιήσεις.

Φωνητική

1) Ανάπτυξη προθετικού /a/: *ακίσαρας* (= ελαφρόπετρα, < αρχ. κίσηρις), *ακονυζά*, *αμαρίδα*, *ανυχάτο* (= ποικιλία σταφυλιού), *αξούγι*, *απίτυκας*, *αποπλαμός* (< αρχ. πλόκαμος), *αραγιασμένος*, *αρβέθια* (< μετγν. έρεβίνθιον), *αρωτάς*, *αστοιβή* (αρχ. στοιβή), *ατσόχοι* (< ζόχος, μεσν. ζόχος < αρχ. σόγ-

11. Ο όρος *observer's paradox* αποδίδεται στον Labov και αναφέρεται στις δυσκολίες που προκύπτουν κατά τις κοινωνιογλωσσικές κυρίως έρευνες λόγω της αρνητικής επενέργειας της παρουσίας του ερευνητή (ή και του μαγνητοφώνου ακόμα) στον ιδιωματικό λόγο που αρθρώνουν οι πληροφορητές. «The intrusion of an experimenter from outside the dialect community and the effect of recording equipment on the formality of the conversation setting are perceived as barriers to the elicitation of the 'deepest' form of the dialect in question» Clopper et al. (2000: 410).

12. Σχετικά με τους παραπάνω όρους βλ. Φίλιας (1996 σ. 132-4), όπου αντί του όρου *εντοπισμένη προτιμήσαμε* τον όρο *εστιασμένη*.

χος), *αστεί το* (< *αστέγι* = *στέγη*) αλλά και *στέος το*, *αφουάρος ο* (= *καμινάδα* < *ιταλ. fogara* αλλά και *φου(γ)άρο το*).

2) Αποβολή άτονων αρκτικών φωνηέντων, συχνότερα του /a/, αλλά και του /o/, του /e/ και του /i/.

Παραδείγματα αποβολής του /a/: *'λαργάρω*, *'λληλοπρόνα* (< *άλληλοπρόγωνα*), *'βελάκι*, *'νεσέρνω*, *'νεχαράζω*, *'νιορεύω* (< *άναγορεύω*), *'νοίω*, *'νεσκουβωμένος*, *'πλώνω*, *'πόθανεν*, *'πόκερα*, *'πολύκει*, *'πομέναν*, *'πομωραίνω*, *'ποφάι*, *'ράξανε*, *μην τονε 'κούτε*, *να σας 'φήσω*, *τηνε 'γαπούνε*, *το 'λέθαμε*, *του 'λώνιζα*.

Παραδείγματα αποβολής του /o/: *'ξύαλο* (< *όξύγαλο*), *'μώσε μου* (< *όμωσέ μου*), *νομάτοι* (< *όνομάτοι*).

Παραδείγματα αποβολής του /e/: *'βλοϊδι*, *'δηριούμαι* (< *έντηροῦμαι*), *'ξαγλίζω* (< *έξαντλῶ*), *'ξαποδήτες* (= *σατανάδες*), *'ξάργου* (< *έξ'εργου*), *'πιδέξο*, *'πιτήδειος*, *'πιτίμιο*, *'ρίζομαι* (< *έρίζομαι*, *έρίζω*), *'ρίφι*, *'σωφόρι*, *'χινοπόδι*.

Παραδείγματα αποβολής του /i/: *'Καριώτης* (< *Ίκαριώτης*), *'μέρωσε*, *'πολήβι* (< *ύπολήνιον*), *μην 'βοψιάζεσαι*.

3) Κλειστότερη προφορά του /o/ ως /u/. Αλλά και τροπή του /u/ σε /o/. Κλειστότερη προφορά του /e/ ως /i/.

Παραδείγματα προφοράς του /o/ ως /u/: *αγουγιάτης*, *βρούχος* (< *βροχή*), *κουβάσο* (< *ιταλ. compasso*), *λαβουμάνος* (*κοιν. λαβομάνο*), *μουνάρω* (< *ιταλ. montare*), *πούληση*, *πούμα* (*κοιν. πώμα*), *ρουδιά* (*κοιν. ροδιά*), *σουφάς* (< *τουρκ. sofa*), *σκουλέρω* (< *σκόλη*), *σκούλουκας* (< *αρχ. σκώληξ*), *σοφράνου* (< *ιταλ. sonrano*), *σταβέδου* (< *ιταλ. sotto vento*), *συλλουή - συλλουότανε*, *Τραουνήσι* (= *Τραγονήσι*, *τοπων.*), *ψούνια-ψουνίζω*. Και σπανιότερα το αντίθετο, τροπή του /u/ σε /o/: *μόπλευρο* (< *βούπλευρο*), *ρόμι* (= *ρούμι*).

Παραδείγματα προφοράς του /e/ ως /i/: *γιασιμί*, *καθιτή*, *κιλάδισμα*, *κιλαδώ*, *μισοούρανα*, *βιζίνα*, *βιζινάς*, *πιπόνι*, *φλασκοπίπονο*, *ριτσίνα*, *Άι Θιολόε μου*.

4) Τροπή φωνήεντος σε /o/ ή /u/ σε περιβάλλον διχειλικού /m/ ή /p/.¹³ Παραδείγματα: *μουσκάρα*, *σομάρι*, *πορπατώ* (*κοιν. μασκαράς*, *σαμάρι*, *περπατώ*).

5) Διατήρηση αρχαίας προφοράς του *υ* ως /u/: *Κιουράνα* (= *κυρά Ουρανία*, ως *προσηγορικό* = *κυρά*), *κλουβώ* (< *αρχ. κολυμβῶ*), *βρουμουτίζω* (< *προμουτίζω*), *σούρνεται*, *φουσκί* (< *αρχ. φυσκίον*), *χρουσός*.

13. Αναγνωστόπουλος (1926 σ. 156-7).

6) Ανάπτυξη ευφωνικού /e/¹⁴. Παραδείγματα: 'εν -ε ξέρω, μάς-ε λέεις, τον-ε λέανε, τους-ε σύφερνε, τις-ε γρεμάσανε (ενν. τις μπόμπες).

7) Αποβολή αρκτικών /δ/ και /θ/ στις λέξεις *δεν* και *θα*: *δενεκές* 'εν υπήρκε, *πούβετα* 'εν ηπήα (= πουθενά δεν πήγα), 'ε σε ταγιαδώ πια (= δεν σ' αντέχω πια), 'α (= θα) δουλεύετε, λέει, εδώ.

8) Αποβολή μεσοφωνηεντικών συμφώνων: Η αποβολή των τριβόμενων ηχηρών /γ/, /ν/ και /δ/, που αποτελεί βασικό φαινόμενο των ιδιωμάτων του νοτιοανατολικού Αιγαίου (Δωδεκανήσου, Ικαρίας και Κύπρου) σύμφωνα με την ομαδοποίηση του Παντελίδη¹⁵, εξακουθεί να είναι φαινόμενο μεγάλης έκτασης ακόμη και σήμερα στο πατμιακό ιδίωμα μόνο όσον αφορά στο /γ/. Άφθονα παραδείγματα αποβολής μεσοφωνηεντικού /γ/: *αδρόννο*, *είδα λοής*, *καλόερος*, *λία*, *λίεψη*, *μαερείό*, *βουάδα*, *περιαλιά*, *ρυζόαλο*, *σκυλοφαωμός*, *Άι Θιολόε μου*, *Τραοβούναρο* (= Τραγοβούναρο, τοπων.), *μουγρολοά*, *να φύουνε*, *να τρυήσωμε*, *συλλοούδαι*, *τύλια* (= τύλιγα). Το φαινόμενο «έχει μεγάλη διάδοση σε πολλά νεοελληνικά ιδιώματα» και απαντά «καί πριν από τήν Κοινή και στην Κοινή»¹⁶.

Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά ιδιώματα -από τα οποία προέρχονται τα παραδείγματα που ακολουθούν- στο πατμιακό ιδίωμα διατηρούνται τα /ν/ και /δ/¹⁷, μεσοφωνηεντικά και μη, σε λέξεις όπως: *φόος*, *φλέα*, *ίννω*, *ιπλώννω*, *ιχάλι*, *φλέα Ρόδ.*¹⁸ (*φόβος*, *φλέβα*, *δώνω*, *διπλώνω*, *διχάλι*, *φλέβα Πάτμ.*), *ρραωνιάζω*, *πίουλος*, *ουλειά*, *τυλιάι Χάλκ.*¹⁹ (*αρραβωνιάζω*, *'πίβουλος*, *δουλειά*, *τυλιάδι Πάτμ.*), *κόλλυα Νίσουρ.*, *πρόαττα Κάρπ.*, *φοούμαι Μεγίστ. Ρόδ. Σύμ. Τήλ.*, *μηέ Ρόδ. Σύμ.*²⁰ (*κόλλυβα*, *πρόβατα*, *φοβούμαι*, *μηδέ Πάτμ.*), *καράι Χάλκη*, *τα 'ουνιά Κάσ.*, *γάαρος Κάρπ.*, *γαούρι Κως*, *το 'εξιόν Κάρπ.*²¹ (*καράβι*, *τα βουνά*, *γάδαρος*, *γαδούρι*, *το δεξό Πάτμ.*). Το φαινόμενο αξίζει να

14. Βλ. επίσης Τσοπανάκης (1949 σ. 25).

15. Παντελίδης (1929 σ. 31-2).

16. Τσοπανάκης (1948 σ. 30).

17. Για το φαινόμενο γενικά στα δωδεκανησιακά ιδιώματα: βλ. Παντελίδης (1929 σ. 31-32), Κοντοσόπουλος (1994 σ. 43). Ειδικότερα, για το φαινόμενο στη Ρόδο βλ. Τσοπανάκης (1940), στα καρπαθιακά ιδιώματα βλ. Μηνάς (1970 σ. 50-51), στη Χάλκη βλ. Τσοπανάκης (1949 σ. 26-7).

18. Τσοπανάκης (1940 σ. 86-89).

19. Τσοπανάκης (1949 σ. 26-27).

20. Παντελίδης (1929 σ. 31-32).

21. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 155-160).

διερευνηθεί για όλα τα νεοελληνικά ιδιώματα στο πλούσιο υλικό που διαθέτει το ΙΑΝΕ.

9) Αποβολή τελικού /n/:

α. στη γενική πληθυντικού των ονομάτων. Παραδείγματα: *των αεροπλάνω, τω Βαγιώ, τω γελάδω, τω γανονιώ, τω χτημάτω, διακοσίω πενήδα χρονώ επίπλωση*. Το φαινόμενο παρατηρείται επίσης στην Κρήτη, στο νότιο τμήμα της Χίου κ.α.

β. στο γ' πληθ. πρόσωπο παρατατικού και αορίστου. Παραδείγματα: *άφηνα* (αντί *άφηναν*), *έβγαζα* (αντί *έβγαζαν*), *λουλουδία* (αντί *λουλουδίσαν*), *χτυπήσα* (αντί *χτυπήσαν*). Το φαινόμενο αυτό του πατμιακού ιδιώματος είναι αρκετά συχνό, αλλά όχι καθολικής ισχύος. Αλλού αποβάλλεται και αλλού όχι, κατά πάσα πιθανότητα λόγω της επιρροής της κοινής και της ανάμειξής της με το ιδίωμα στον προφορικό λόγο. Παραδείγματα: *Το μαλλί το έπλενα* (= *έπλεναν*) *καλά και το στέγνωνα* (= *στέγνωναν*) *και το έφτιαχναν μακρόστενες μπάλες που τις έλεγαν τουλούπες. Μιστρό είναι ένα εργαλείο που έπιανα* (= *έπιαναν*) *τη λάσπη που έχτιζαν τα πηλόκτιστα σπίτια*.

γ. στους συνδέσμους *αν και όταν*: *α δε da πω να ξεμπουργάρω είδα να κάμω;* (= *αν δεν τα πω να ξαλαφρώσω τι να κάνω;*), *ότα δε βρει φαΐ σερβιρισμένο και τη μεσάλα στη θέση της*.

11) Απλοπλοΐηση /dz/ > /z/ στις δάνειες από την ιταλική και τουρκική λέξεις²². Παραδείγματα: *γλεζέδες, ζάκι, ζένη, Λόζα, μαζαδούρα, μαζούνι, μαζουράνα, μαιζέβελος, μελιζάνα, βρουζαλοιφή, νεράζι, τέξερη, φραζόλα* αλλά και διτυπίες όπως *ζαρμολώ-dζαρμολώ, ζέπη-dζέπη*.

12) Απουράνωση συριστικών, δηλαδή δεν προφέρεται το ημίφωνο /j/ μετά τα συριστικά /s/, /z/ καθώς και τα διπλά [ps] και [ks]: *αβασά, εκκλησιά, ξεστασιά, μελίσα, πεσκέσα, ψησιά, Καβουρονήσα, Καραβοστάσα, Κασώτης* (= κάτοικος Κάσου), *γρουσουζά, καρπούζα, κλεψές, 'πιδέξο* (= δοχείο νυκτός), *ρούζα*.

13) Απερρινωμένη προφορά των ηχηρών /b/, /d/, /g/ εντός λέξεως και σε συνεκφορά: *βρόβαλλε, τω βαιδιώ, στο γόσμο, δε γαλοσουρδίζω, τη βερνέρα* (Περνέρα η = γειτονιά της Σκάλας). Υπάρχουν, όμως, και παραδείγματα προερρίνωσης, π.χ. *φράνγα*.

22. Με το φαινόμενο έχει ασχοληθεί διεξοδικά ο Μάνεσης (1965) που παραθέτει υλικό και από την Πάτμο.

14) Μετάθεση του /r/: *αδρέφια, θερνάκι* (< θρινάκι), *καρβουδίζω, καρβουδιώ, καρβουδιστήρι, καρβουμάς, κουρκούδιαλος, μουχούρτα* (< μεσν. μουχρούτιν), *τρουσί, φρύσαλο* (< σύρφαλο).

15) Τροπή του κλειστού /t/ στο διαρκές /θ/ πριν από το ημίφωνο /j/ της κατάληξης -ια: *Βενεθιά, δεκαθιάρης, μάθια, παλάθια, πασμαθιά, σηκωμαθιά, σπίθια, τέθιοια, φωθιά*. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των περισσότερων κρητικών ιδιωμάτων²³.

16) Τροπή του ηχηρού συριστικού /z/ σε /ndz/: *ντζημιά* (ζημιά), *ντζα* (ζώα). Η προφορά αυτή είχε καθολική ισχύ παλαιότερα, ενώ σήμερα βρίσκεται σε υποχώρηση²⁴. Έτσι τουλάχιστον τις πρώτες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα το φωνητικό αυτό χαρακτηριστικό διατηρούνταν ζωντανό και μάλιστα ήταν από τα λίγα που έφεραν το πατμιακό ιδίωμα κοντά στα υπόλοιπα δωδεκανησιακά ιδιώματα, κυρίως στο ιδίωμα της Αστυπάλαιας²⁵.

17) Τροπή -σσ- σε /ts/: *κλωτσού* (αντί κλωσσού), *πιτσιίτης* (αντί πισσιίτης). Το φαινόμενο απαντά επίσης στην Αστυπάλεια και στην Κάρπαθο, όπου κατά τον Μηνά (2004: 134) έχει ισχύ νόμου και στην Κάσο²⁶.

18) Επίδοση συμφωνικών συμπλεγμάτων του /r/ αντί του /l/: *ασβερτοσύνη* (= σβελτοσύνη), *βόρτα, δερφίνι, καρτσάκια, κάρτσα, βερτές, παρτό, σάρταρε, σάρτος, σάρπα* (= σάλπη), *Αγία Όργα*.

Μορφολογία

- 1) Το άρθρο στην αιτιατική πληθυντικού έχει συχνά τύπο *τσι/τς* αντί τους.
- 2) Κατάληξη αιτιατικής πληθυντικού του αρσενικού -οι, όπως η ονομαστική: *σαν τσι Λαζάροι, τς επολέμησε τς Ιταλοί*. Το φαινόμενο παρατηρείται και αλλού, π.χ. στις Κυκλάδες.

23. Κοντοσόπουλος (1997 σ. 65). Πρβλ. σχετικά: «Τὸ τ ἐν συνιζήσει (τ + i), ἐνῶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἀ. καὶ Κ. Κρ. τρέπεται εἰς θ ... μόνον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Βιάνν. μένει ἄτρεπτον, ὡς καὶ ἐν τῇ Δ. Κρ., ὅπως ἐξ ἰδίας ἀμέσου ἀντιλήψεως καὶ αὐτηκοῖας ἀντελήφθην, οὐχὶ δ' ἐν ὅλῳ τῷ νομῷ Λασηθίου ... » Πάγκαλος (1955 σ. 202).

24. Παντελίδης (1929 σ. 41).

25. Ο Παντελίδης (1929 σ. 41) το εντοπίζει επίσης στην Κάρπαθο, Κω, Λέρο, Ρόδο, Σύμη. Επίσης εντοπίζεται στη Σίφνο και στη Χίο, βλ. Καραναστάσης (1958 σ. 120, σημείωση 7). Σύμφωνα με πληροφορητές της επιτόπιας έρευνας το στοιχείο αυτό ακούγεται και στις μέρες μας στην Πάτμο. Μεταφέρουμε αυτή την πληροφορία χωρίς, όμως, να είμαστε σε θέση να προσθέσουμε τη δική μας αυτήκοη μαρτυρία. Και στο Βιρβίλλης (1996 σ. 30).

26. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 46).

3) Ιδιαίτερα συχνή η επίδοση των υποκοριστικών των ανδρικών και γυναικείων βαπτιστικών ως ουδετέρων σε -ό: *Αγγελινιό, Βδοκιό, Γαρουφαλιό, Δομνιό, Μαρουλιό, Χαριστό, Χρουσό - Γιαννιό, Γιωργό, Μιστοκλιό* (= Θεμιστοκλής) και δύο παραδείγματα σε -ί: *Κανδρι* (< Κάνδρος, επών.), *Κιουράνι* (= κυρά Ουρανία).

4) Εγκλιτικός αντωνυμικός τύπος *τως*²⁷ αντί *τους*: *βράβο τως, φαινόδανε μόνο η μύτη τως, το στόμα τως και τα μάτια τως*. Το φαινόμενο αυτό είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των κρητικών ιδιωμάτων²⁸.

5) Ερωτηματική αντωνυμία *είδα* αντί *τι*.

6) Αύξηση η- αντί ε- στον παρατατικό και αόριστο τόσο σε άτονη όσο και σε τονούμενη θέση. Άφθονα τα παραδείγματα: *ήβαλε, ηβρήκα, ηγέμισα, ηγνωριστήκαμε, ηκάθουδάνε, ήκατσα, ηκουβεδιάζαμε, ηβαίναμε, ηξεσκόλισα, ηπέφταμε, ηπήρα, ηπουλούσε, ηπροτίμησα, ησυνεχίζαμε, ήφραζε, ημάρευε* (= μαγείρευε), *ησαμάρωνε, ηκατάλαβα, ητοιμαζούτανε, ηφόρτωσε, ηξανακατέβηκα, ηξεσπάστηκα, ηγύρισε, ηφύσα κι ηξεφύσα, ητριξανε, ηκουόδανε*.

Η ισχύς του φαινομένου είναι καθολική²⁹ και μαρτυρείται ήδη σε μεσαιωνικό έγγραφο από την Πάτμο³⁰. Στα σύνθετα ρήματα η αύξηση είναι εξωτερική: *ηντερόσπασα, ηπόκαμε* [ρ. αποκάμ(ν)ω], *ησυχίστηκα*. Η αύξηση η-/ή- αντί ε-/έ- παρατηρείται στο ιδίωμα της Ανατ. Κρήτης αποκλειστικά σε τονούμενη θέση³¹.

7) Παρεκτεταμένοι ρηματικοί τύποι των παρελθοντικών χρόνων με την πρόσθεση του ευφωνικού -ε στο τελικό -ν της ρηματικής κατάληξης και πιθανή επακόλουθη ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου, λόγω του νόμου της τρισυλλαβίας που διέπει τα τονικά σχήματα της Ελληνικής: *ηκάθουδάνε, ήμουτάνε*,

27. Σύμφωνα με τον Μηνά (2004 σ. 135) ο τύπος *τως* προέρχεται από συμφυρμό των τύπων *των* και *τους* και απαντά επίσης σε πατμιακό έγγραφο του 1851 [την πληροφορία αντλεί από τον Κρητικό (1956α σ. 144)]. Πιθανόν για πρώτη φορά να μαρτυρείται σε πατμιακό έγγραφο του 1271.

28. Κοντοσόπουλος (1994 σ.37).

29. «Η γενίκευση της αύξησης η [...] είναι φαινόμενο που τοποθετεί το πατμιακό ιδίωμα κοντά στα ιδιώματα των Κυκλάδων, της Χίου και της Ικαρίας, με την οποία [...] η Πάτμος είχε πάντοτε τακτική επικοινωνία» Μηνάς (2004 σ. 135).

30. Πιθανή πρώτη μαρτυρία σε έγγραφο της Μονής της Πάτμου του 1288.

31. «Στους δύο ανατολικούς νομούς του νησιού ... τα ρήματα στους παρωχημένους χρόνους παίρνουν στα πρόσωπα του ενικού (όταν ο τόνος πέφτει σ' αυτήν), χρονική αύξηση». Κοντοσόπουλος (1994 σ. 37 και χάρτης 3 σελ. 36).

ήμασάνε, ηφοβούμουτάνε, θλιβούμαστόνε, ονομαζούτανε, τυραννιούμαστόνε. Η ύπαρξη δευτερεύοντος τόνου (με ύπαρξη ή όχι του -νε) μαρτυρείται επίσης στην Άνδρο, Αστυπάλαια, Νάξο, Κύθνο, Μύκονο³².

8) Ιδιωματική κλίση παρατατικού του ρήματος είμαι: ήμουτάνε και ήμουτόνε, ήσουτάνε και ήσουτόνε, ήτονε, ήμασάνε και ήμαστόνε, ήσασάνε και ήσαστόνε, ήτονε.

9) Ιδιωματικοί τύποι παρατατικού. Παραδείγματα: εβόρουν, εβόρεις, εβόρει, μεθιούσαμε, καρβουδιούσαμε, σκούσα, εκούνιου, εκράτουνα, ηπούλου, ηφύλαμε. Ιδιωματικές καταλήξεις μεσοπαθητικού παρατατικού: -ούμουν(α), -ούσουν, -ούταν(ε), -ούμεστε, -ούσαστε, -ούνταν(ε): εσηκωνούμουνα, βιαζούσουν, επαρουσιαζούσουν, ητοιμαζούτανε, κουραζούμεστε, ηκαθούδανε, κλειούδανε, ηστεκούδανε, ονομαζούτανε.

10) Σχηματισμός ενεργητικού μέλλοντα με το θε να αντί του μορίου θα της κοινής: θε να φέρει³³.

11) Ιδιάζοντες ρηματικοί τύποι: έδε, έπε, έρτε, έχανε κοιν. είδε, είπε, ήρθε, είχανε.

12) Σχηματισμός του ενεργητικού αοριστικού θέματος με -ξ- (σπανιότερα -ψ-) αντί -σ-: ηκράτηξε, ηρχίνηξα, ηρώτηξα.

13) Σχηματισμός δυνητικών εκφράσεων χωρίς να για τη δήλωση του μη πραγματικού: αν ήθελε ζήσωμε, ήθελα (γ' πληθ.) μου δώνουν, ήθε βάρωμε³⁴.

14) Επίδοση ρηματικού θέματος σε -έρ- (αντί κοιν. -άρ- ή -ίρ-): βαρδέρω, σερβέρω και σερβίρω, στανιέρω και στανιάρω, τρουβέρω και τρουβάρω, τρατέρω, φουμέρω.

15) Επίδοση ρηματικών τύπων σε -ιώ: καρβουδιώ, τηγανιώ, χτενιώ (κοιν. καρβουδίζω, τηγανίζω, χτενίζω).

16) Το πατμιακό ιδίωμα δεν αποκλίνει ιδιαίτερα από την κοινή ως προς

32. Βλ. σχετικά Καραναστάσης (1958 σ. 110, κυρίως σημείωση 3).

33. Χατζιδάκις (1980 σ. 376). Επίσης J. Psychari, Quel. Travaux 61 κ.εξ. στο λήμμα θα του Ετυμολογικού Λεξικού της Κοινής Νεοελληνικής του Ανδριώτη, Θεσσαλονίκη, 1967. Για μια συνοπτική αναφορά σχετικά με την πορεία της εξέλιξης της εκφοράς του μέλλοντα από το θέλω στο θα βλ. Pappas-Joseph (2000).

34. Ο Μενάρδος (1925) παραδίδει τόσο αυτόν τον τρόπο εκφοράς του δυνητικού σε ορισμένα Κυπριακά ιδιώματα (Κυθρέα, Καρπάσιν, Λεμεσός) όσο και την εκφορά με το ρ. έχω και τον ρηματικό τύπο-επιβίωμα απαρεμφάτου (ορεινά Μεσαριάς, Κερύνειας και Πάφου), την οποία αναφέρει ο Καραναστάσης στην περιγραφή του πατμιακού ιδιώματος. Για την εκφορά του δυνητικού στα κρητικά ιδιώματα βλ. Πάγκαλος (1955 σ. 329).

τα προθήματα και τα επιθήματα. Πιο χαρακτηριστικό είναι το πρόθημα *ανε-* (< ανα-): *ανεβρόδιστος, ανέδοση, ανεκατεύω, ανεκατώνω, ανεκούρκουβα, ανεπαλάδα, ανεσυρτήρι, ανελύω, 'νεκατώνω, 'νεσέρνω, 'νεσηκώνουμαι, 'νεσκουβωμένος, 'νεχαράζω.*

Το προθηματικό στοιχείο *ανε-* επιχωριάζει επίσης σε ένα τμήμα της Κρήτης, που συμπίπτει περίπου με τους δύο ανατολικότερους νομούς της³⁵.

Επίσης, επίδοση στα δεδομένα του πατμιακού ιδιώματος, που συγκεντρώσαμε κατά την επιτόπια έρευνα, παρουσιάζει το επίθημα *-ενος*, που έχει ευρύτερη διάδοση και χρησιμοποιείται αντί των *-ινος* ή *-έινος*³⁶: *ξύλενος, μπρούτζενη, πήλενο, κρέπενα, τσίγενο, ψάθενος* καθώς και *πλέκτενος* αντί *πλεκτός*.

Μεγάλη επίδοση έχουν επίσης τα εξής επιθήματα:

-ιά, με περιληπτική σημασία: *μια ματιά* (=λίγο), *μια ουλιά, μια χεριά, μια χυλιά, σηκωμαθιά* (= όσο μπορεί να σηκώσει κανείς) και σε τοπωνύμια: *Βαμβακιά, Βιτσιλιά* (βιτσίλα= χρυσαετός), *Εψιμιά, Θερμιά, Καππαριά, Κορακιά, Κριθαμιά, Πατελιά, Φωκιά.*

-άς, δηλώνει πλησμονή: *Δαμακάς, κερουλάς* (= δοχείο που χρησιμοποιούν για ν' «ανεσύρουν» το τυρί), *Χοχλακάς.*

-ειό, δηλώνει τον τόπο όπου λαμβάνει χώρα μια δραστηριότητα: *ασβεσταρειό, γυφταρειό, δασκαλειό* (= σχολείο), *μαερειό* (= κουζίνα), *μυλωνειό, πετροκοπειό* (= λατομείο), *πλυσταρειό, τυροκομειό.*

-ούρα: *πλημμαδούρα, προκαδούρα, φαοπιτοούρα, Χοχλακούρα.*

Ουσιαστικών *-λό(γ)ι*, επιθέτων *-λό(γ)ος -η -ο* και ρημάτων *-λο(γ)ώ*. Παραδείγματα: *καρπολόι* (= εργαλείο λιχνίσματος), *ξενόλοος* (= ξενόφερτος), *πασίλοα, αβγολοώ, μουγρολοώ, ξενολοώ, παρτιλοώ* (= παίρνω το μέρος κάποιου), *συκολοώ, dζαρμολοώ* (= ανασκαλεύω).

Σύνταξη

1) Ιδιότυπες συντάξεις ρημάτων όπου πτώση του αντικειμένου είναι η γενική αντί αιτιατικής, π.χ. *του 'κούσανε* (αντί τον ακούσανε), *μη μου 'ριστείς* (< έρίζομαι-έρίζω)³⁷.

35. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 37). Για τις μορφές που παίρνει η πρόθεση *ανα-* στα νεοελληνικά ιδιώματα, συμπεριλαμβανομένου του πατμιακού βλ. Κουκουλές (1931 σ. 66).

36. Δηλώνει την ύλη, το υλικό και προέρχεται από μεσαιων. *-έινος* Χατζιδάκις (1907 σ. 117).

37. Βλ. και Τσοπανάκης (1949 σ. 62-3).

2) Πτώση του έμμεσου αντικειμένου είναι η γενική, χαρακτηριστικό των νοτίων ιδιωμάτων. Ωστόσο υπάρχει ένα παράδειγμα έμμεσου αντικειμένου σε αιτιατική αντί γενικής, όπως στα βόρεια ιδιώματα: *τον έπα* (κοιν. του είπα).

3) Παρατηρείται πρόταξη των ασθενών τύπων της προσωπικής αντωνυμίας, όταν είναι έμμεσα αντικείμενα, όπως στην κοινή, αλλά σε αντίθεση με τα λοιπά δωδεκανησιακά ιδιώματα, π.χ. *του λέει* (Πατμ.), όπως στην κοινή, ενώ *λέει του* (λοιπή Δωδεκάνησος).

4) Απαντούν οι ακόλουθες, ενδιαφέρουσες σημασιολογικά, εκφράσεις: *είχε ποσό πηγάδια, ηυρίσκαμε ποσό τέθρια, πέσανε βόβες ποσό, άμα ηπονούσανε το κοιλιδάκι τωνε*.

5) Απαντά δήλωση του χρόνου (χρονικού σημείου) με εμπρόθετη αντί απλή αιτιατική ενικού (ή εμπρόθετη αιτιατική πληθυντικού), π.χ. *στο χίλια εξακόσα* (κοιν. το 1600 ή στα 1600).

Λεξιλόγιο

Το λεξιλογικό επίπεδο παρουσιάζει την ακόλουθη διαστρωμάτωση: α. πατμιακό λεξιλόγιο, β. επιδράσεις από την κοινή, γ. αρκετές αρχαίες και μεσαιωνικές επιβιώσεις, π.χ. *ανέδοση* (< αρχ. ανάδοσις, *άτσα* (< μεσν. άντζα), *άψε* (< αρχ. άπτω-προστ., φρ. *κερί φτούμενο*), *(ξε)γιώνω* (< αρχ. *ιόω -ω*), *θερνάκι* (< αρχ. θρϊνάξ υποκορ. -κιον), *σκουλλί* (< μεσν. *σκουλλίν* < υποκορ. αρχ. *σκόλλυς*), *σμαρίδα* (< αρχ. *σμαρίς*), *χάμαι* (< αρχ. *χαμαί*), *χρίσματα* (< αρχ. *χρίω*), δ. τέλος, αρκετές δάνειες λέξεις από την τουρκική και την ιταλική ή βενετική, ενώ σπανίζουν τα δάνεια από άλλες βαλκανικές γλώσσες. Οι δάνειες λέξεις κατά πάσα πιθανότητα εισήλθαν στο ιδιωματικό λεξιλόγιο, κυρίως απευθείας από τη γλώσσα προέλευσής τους, και λιγότερο με τη μεσολάβηση της κοινής: *κοδεμίρι* = σίδηρο που τοποθετούσαν πίσω από την πόρτα για προστασία < τουρκ. *koldemiri*, *βλίκος* = φάκελλος < ιταλ. *plico*, *πούλι* < ιταλ. *bollo*, *βατάλικος* = άκομπσος < τουρκ. *battal*, *βατανία* = κουβέρτα < τουρκ. *bataniye*, *βοκάλι* < ιταλ. *boccale*, *δερέκι* < τουρκ. *derece*, *παρασόλι* < ιταλ. *parasole*.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν λέξεις που εμφανίζουν τους ιδιωματικούς μορφοφωνολογικούς χαρακτήρες, αλλά προέρχονται από τη σύγχρονη πραγματικότητα: *εφτάμενο δερφίνι* (κοιν. *ιπάμενο δελφίνι*).

Διαλεκτικό υλικό από την Πάτμο στο Αρχείο του ΙΑΝΕ

Στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών είναι κατατεθειμένες δύο συλλογές γλωσσικού υλικού από την Πάτμο³⁸. Ενδιαφέροντα συμπεράσματα δίνει η θεώρηση της εικόνας του ιδιώματος στο εύρος των τελευταίων πενήντα χρόνων. Τα φαινόμενα που καταγράφονται στην πρώτη αποστολή και δεν εντοπίστηκαν στη διάρκεια της παρούσας έρευνας είναι κυρίως φωνητικά καθώς και ένα συντακτικό, το οποίο, μάλιστα, ήταν ήδη σε υποχώρηση την εποχή που πραγματοποιούσε την έρευνά του ο Καραναστάσης³⁹. Ένα στοιχείο της φωνητικής του πατμιακού ιδιώματος που αναφέρει ο Καραναστάσης εντοπίστηκε από την επιτόπια έρευνα μόνο ως έμμεση μαρτυρία κι όχι μέσω αυτηκοΐας. Πρόκειται για την τροπή του /z/ σε /dz/ και την ανάπτυξη του /n/ πριν απ' αυτό⁴⁰, φαινόμενο που χαρακτηρίζει ιδιώματα νησιών που βρίσκονται κοντά στην Πάτμο, όπως η Αστυπάλαια, αλλά και μακρύτερα, όπως η Χίος (ειδικότερα το νότιο τμήμα – περιοχή Μαστιχοχωριών).

Τα φαινόμενα που αναφέρει ο Καραναστάσης⁴¹ και δεν εντόπισε η παρούσα έρευνα είναι τα εξής:

Στο φωνητικό επίπεδο: 1) Η ιδιόζουσα προφορά του συμφωνικού συμπλέγματος /kr/ ως /kxɾ/, π.χ. [akxɾja] (= άκρια), [kxɾj'ari] (= κριάρι). 2) Η τροπή του ουρανικού /j/ πριν από /e/ ή /i/ σε /z/, όπως στα λοιπά δωδεκανησιακά ιδιώματα και στην Κρήτη, π.χ. [zɛra] αντί γένεια, [fa'za] αντί φαγιά. 3) Ο τσιτακισμός του /k/ πριν από /e/ ή /i/, όπως σε μερικά δωδεκανησιακά ιδιώματα και στην Κρήτη, π.χ. παιδάτσι, τσερί⁴². Η μαρτυρία του Καραναστάση

38. Πρόκειται για τις αριθ. 690 του Καραναστάση το 1956 και αριθ. 1319 του Νάκα το 1991. Και οι δύο πραγματοποιήθηκαν από τους τότε συντάκτες του Ιστορικού Λεξικού ύστερα από εντολή της Ακαδημίας Αθηνών.

39. Καραναστάσης (1956 σ. 216).

40. Ο Καραναστάσης παραθέτει αρκετά μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων, από τα οποία σταχυολογήσαμε μερικά [ακολουθείται ο δικός του τρόπος γραφής]: ντζευγαρίντζω (= ζευγαρίζω), ντζω (= ζω), ντζωντανός, σαπίντζω, σκαλίντζω, φωνάντζω.

41. Καραναστάσης (1956 σ. 213-4).

42. Πρόκειται μάλλον για τη μοναδική μαρτυρία τσιτακισμού στο πατμιακό ιδίωμα και δεν επιβεβαιώνεται από τον Trudgill (2003 σ. 60), ο οποίος κατατάσσει το πατμιακό στα «νοτιοανατολικά ιδιώματα» με ουρανικοποίηση των υπερωϊκών και την ξεχωρίζει από τα «ανατολικά ιδιώματα» Αστυπάλαιας, Ικαρίας, Καλύμνου, Νισύρου, Σύμης, Τήλου και Χίου. Πρβλ. Κοντοσόπουλος (2003 σ. 285).

(1956) περί τσιτακισμού στο πατμιακό ιδίωμα δεν επιβεβαιώνεται από τον Trudgill 2003: 60. 4) Η «απίσχνανση» του /dj/ > /δj/, π.χ. γάδια (αντί γάντια), δόδια (αντί δόντια). 5) Η αφομοίωση τελικού /n/ σε συνεκφορά, που σημειώνει ότι παρατηρείται σπάνια στην Πάτμο, αλλά που δεν εντοπίσαμε κατά την επιτόπια έρευνα.

Στο συντακτικό επίπεδο: Η χρήση του γ' ενικού του παρατατικού του ρ. έχω ακολουθούμενου από ρηματικό τύπο που λήγει σε -ει –πιθανώς επιβίωση του απαρεμφάτου– με ευχετική σημασία, π.χ. *είχεν έρτει* = *ας είχε έρθει/μακάρι να είχε έρθει*⁴³.

Κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων και το πατμιακό ιδίωμα

Στην ενότητα που ακολουθεί εξετάζεται η θέση του ιδιώματος της Πάτμου στις σημαντικότερες κατηγοριοποιήσεις των νεοελληνικών ιδιωμάτων.

1. Σύμφωνα με την κλασική κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων σε βόρεια και νότια⁴⁴ η Πάτμος ανήκει στην ομάδα των νότιων ιδιωμάτων⁴⁵. Η περαιτέρω διάκριση των βορείων σε βόρεια και ημιβόρεια⁴⁶ δεν επηρεάζει την κατηγοριοποίηση του πατμιακού ιδιώματος.

2. Η χρησιμοποίηση περισσότερων κριτηρίων (φωνολογικών, μορφολογικών, συντακτικών) από τον Τριανταφυλλίδη είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη περισσότερων κατηγοριών νεοελληνικών ιδιωμάτων⁴⁷. Με κριτήρια τη διατήρηση του τελικού /n/ και την επίταξη του ασθενούς τύπου της προσωπικής αντωνυμίας τα δωδεκανησιακά ιδιώματα, τα ιδιώματα της Χίου, της Νάξου και της Κύπρου συναποτελούν τα ανατολικά ιδιώματα, σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη. Όμως, όπως είδαμε παραπάνω, τα κριτήρια αυτά δεν πληρούνται από τα χαρακτηριστικά του πατμιακού ιδιώματος για την ένταξη στην ανατολική πλευρά της ισογλώσσου. Τα Δωδεκάνησα μαζί με τα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου νοτιότερα της Σκύρου και της Λήμνου συναποτελούν την

43. Σχετικά με τους δύο τρόπους δήλωσης του δυνητικού στο πατμιακό ιδίωμα, βλ. υποσημ. 34.

44. Χατζιδάκις (1975 σ. 342-4).

45. Για τη διάκριση αυτή χρησιμοποιήθηκε το κριτήριο του απαθούς φωνηεντισμού (νότια ιδιώματα) σε αντίθεση με τις στενώσεις και αποβολές των κλειστότερων του /a/ φωνηέντων (βόρεια ιδιώματα).

46. Ανδριώτης (1943-44).

47. Τριανταφυλλίδης (1993 σ. 62-68). Βλ. και Τζιτζιλής (2000 σ. 17).

ομάδα με έμμεσο αντικείμενο σε γενική. Τέλος, τα δωδεκανησιακά ιδιώματα χαρακτηρίζονται από διατήρηση της αύξησης η- των ρημάτων, σε αντίθεση με τα περισσότερα ιδιώματα της ηπειρωτικής Ελλάδας που δεν διατηρούν ούτε αύξηση ε- και με τα νησιωτικά ιδιώματα της Επτανήσου, της Κρήτης, της Κύπρου που διατηρούν αύξηση ε- αλλά όχι η-. Με βάση το χαρακτηριστικό αυτό της ρηματικής αύξησης, το πατμιακό ιδίωμα εντάσσεται στα νοτιοανατολικά ιδιώματα.

3. Ο Horrocks⁴⁸, ακολουθώντας τον Newton⁴⁹, κατατάσσει τα δωδεκανησιακά ιδιώματα στην ομάδα που συναπαρτίζουν τα ιδιώματα της Χίου και της Κύπρου.

4. Η διάκριση των νεοελληνικών ιδιωμάτων με βάση τη χρήση του ερωτηματικού *είδα* από τον Κοντοσόπουλο εντάσσει το πατμιακό ιδίωμα σε μια ευρύτερη ομάδα νησιωτικών ιδιωμάτων.

5. Από τις ισογλώσσους που αναφέρει ο Browning⁵⁰ οι ακόλουθες δύο έχουν έμμεση σχέση με το θέμα μας: η ισόγλωσσος του λεγόμενου άλογου /γ/⁵¹ που δεν εμφανίζεται στα δωδεκανησιακά ιδιώματα, αλλά που αφορά τα κρητικά ιδιώματα και η ισόγλωσσος της διατήρησης ή μη του έρρινου πριν από στιγμαίο: ο Browning κατατάσσει τα δωδεκανησιακά ιδιώματα στη διατήρηση, ενώ τα κρητικά και κυκλαδικά στην εξαφάνιση του έρρινου στοιχείου. Ως προς το χαρακτηριστικό αυτό η Πάτμος κλίνει στη δεύτερη κατηγορία, με κάποια παραδείγματα διατήρησης. Πάντως στην τωρινή συγχρονία της Ελληνικής γλώσσας, το κριτήριο αυτό τείνει να απωλέσει τη σπουδαιότητά του, καθώς στην κοινή υπάρχει η τάση οι τύποι να εναλλάσσονται⁵². Ακόμη, ο

48. Horrocks (1997 σ. 302).

49. Newton (1972).

50. Οι ισόγλωσσοι στις οποίες βασίζεται για την κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων είναι: 1) ο φωνηεντισμός 2) το άλογο /γ/, η εμφάνιση του οποίου σε περιβάλλον μεταξύ φωνηέντων και σε περιβάλλον μεσοφωνηεντικού /ν/: π.χ. κλαίγω – δουλεύω χαρακτηρίζει τα κρητικά ιδιώματα, τα ιδιώματα της Λέσβου, Ικαρίας και πολλά κυκλαδικά. 3) η διατήρηση του έρρινου πριν από στιγμαίο, 4) η συνίζηση ή μη της ακολουθίας –ία, 5) η ουρανικοποίηση των /χ/ και /κ/ πριν από /i/ και /e/, 6) η συντακτική θέση του έμμεσου αντικειμένου και 7) η πτώση του άμεσου αντικειμένου.

51. Η εμφάνισή του σε περιβάλλον μεταξύ φωνηέντων και σε περιβάλλον μεσοφωνηεντικού /ν/: π.χ. κλαίγω – δουλεύω χαρακτηρίζει τα κρητικά ιδιώματα, τα ιδιώματα της Λέσβου, Ικαρίας και πολλά κυκλαδικά.

52. Κριαράς (1995 σ. 6). Κατά τον Πετρούνια (1984 σ. 121) το χαρακτηριστικό αυτό είναι διαφοροποιητικό στοιχείο όχι μόνο γεωγραφικών, αλλά και κοινωνικών διαλέκτων.

Browning αναφέρεται στα δωδεκανησιακά ιδιωματικά χαρακτηριστικά που συνιστούν αρχαϊσμούς: διατήρηση τελικού /n/, αιτιατική πληθυντικού σε -ας, διπλά σύμφωνα, ρηματικές καταλήξεις -ασι/-ουσι. Αν ανατρέξουμε στα χαρακτηριστικά του πατμιακού ιδιώματος, διαπιστώνουμε ότι τα παραπάνω στοιχεία λείπουν εντελώς. Ως προς το τελικό /n/ βλέπουμε ότι συμπεριφέρεται όπως στα κρητικά ιδιώματα, ενώ ως προς τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά παρατηρούμε ότι έχει υιοθετήσει ό,τι ισχύει στην κοινή. Τα κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ του πατμιακού ιδιώματος και των υπόλοιπων δωδεκανησιακών, που όμως δεν απαντούν και στα κρητικά ιδιώματα, είναι: 1) η πτώση του /γ/ μεταξύ φωνηέντων (ισχυρό φαινόμενο), 2) η προφορά του /z/ ως /ndz/ (επίσης στη Χίο), 3) ο τσιτακισμός του -σσ- (όχι ιδιαίτερα ισχυρό στην Πάτμο). Σε σύγκριση με το ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης παρατηρούμε ότι οι πιο χαρακτηριστικές ομοιότητες αφορούν 1) τη σίγηση του τελικού /n/ (φαινόμενο μεγάλης ισχύος), 2) τον αντωνυμικό τύπο τως (φαινόμενο αρκετά μέτριας ισχύος), 3) η απουράνωση των συριστικών (επίσης στις Κυκλάδες και την Ικαρία). Η αύξηση η- είναι φαινόμενο τόσο των δωδεκανησιακών ιδιωμάτων όσο και του ιδιώματος της Ανατ. Κρήτης.

6. Τέλος, σύμφωνα με την πρόσφατη ομαδοποίηση των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων από τον Trudgill με βάση αποκλειστικά φωνητικά χαρακτηριστικά⁵³, η Πάτμος εντάσσεται στα νοτιοανατολικά ιδιώματα, μαζί με την Κύπρο, Ρόδο, Κάρπαθο, Κάσο, Καστελλόριζο, Κω και Λέρο. Τα κοινά φωνητικά χαρακτηριστικά των ιδιωμάτων αυτών κατά τον Trudgill είναι: η ουράνωση των υπερωϊκών, τα διπλά σύμφωνα και η διατήρηση του τελικού /n/. Όμως, μόνο το πρώτο από τα χαρακτηριστικά αυτά ισχύει για το πατμιακό ιδίωμα και άρα η ένταξή του στη συγκεκριμένη κατηγορία δεν στοιχειοθετείται επαρκώς.

Στη συνέχεια παραθέτουμε τα φαινόμενα που απαντούν στο πατμιακό ιδίωμα εντάσσοντάς το σε σημαντικά ισόγλωσσα των νεοελληνικών ιδιωμάτων, κυρίως του νησιωτικού χώρου του Αιγαίου:

Φωνητικά:

1) Ως προς τον φωνηεντισμό του εντάσσεται στα νότια ιδιώματα, όπου τα κλειστότερα του /a/ άτονα φωνήεντα δεν υφίστανται στένωση (κώφωση) (τα /e/ και /o/) ή αποβολή (τα /i/ και /u/). Σημειώνουμε ωστόσο την ύπαρξη κωφωτικών, αλλά και αντικωφωτικών φαινομένων.

53. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι: 1) φωνηεντισμός, 2) προφορά υ ως /u/, 3) ουράνωση υπερωϊκών, 4) τσιτακισμός, 5) διπλά σύμφωνα, 6) διατήρηση τελικού /n/. Βλ. Trudgill (2003).

2) Ως προς την πτώση του μεσοφωνηεντικού /γ/, το ιδίωμα ανήκει στην ισόγλωσσο που περιλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα του Αιγαίου: Χίο, Ικαρία, Κυκλάδες, τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα (εκτός Χάλκης) και την Κύπρο.

3) Ως προς την προφορά των διπλών συμφώνων ως διπλών (σε αντίθεση με την κοινή) και τα υστερογενή διπλά, το ιδίωμα δεν διαφοροποιείται από την κοινή, κάτι που ισχύει για τα ιδιώματα της υπόλοιπης Δωδεκανήσου, Κύπρου, Χίου, Ικαρίας και Κάτω Ιταλίας.

4) Ως προς τη διατήρηση, την ανάπτυξη τελικού /n/ και την αφομοίωσή του προς το αρκτικό σύμφωνο της επόμενης λέξης, το ιδίωμα της Πάτμου διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά, τα οποία συνανήκουν στην ίδια διαλεκτική ζώνη με την Χίο, Ικαρία, Κύπρο, αλλά και τα ιδιώματα της Κάτω Ιταλίας. Ως προς τη σίγηση του τελικού /n/ στη γενική πληθυντικού των ονομάτων, στο γ' πληθυντικό πρόσωπο ρηματικών τύπων και σε άκλιτες λέξεις, η Πάτμος συνδέεται απευθείας με τα κρητικά ιδιώματα.

5) Ως προς το φαινόμενο της απουράνωσης των συριστικών, το ιδίωμα ανήκει σε ισόγλωσσο που, από τα νησιωτικά ιδιώματα του Αιγαίου, περιλαμβάνει τις Κυκλάδες, την Ικαρία, το μεγαλύτερο τμήμα της Κρήτης (εκτός μιας ζώνης που συμπίπτει περίπου με τον δυτικότερο νομό του νησιού)⁵⁴.

Μορφολογικά:

1) Ως προς τους τύπους *τση/τσι* (κοιν. *της/τους, τις*) του άρθρου, που αποτελούν χαρακτηριστικό των κρητικών, των κυκλαδικών ιδιωμάτων και του ιδιώματος των Κυθήρων, παρατηρούμε, ότι μαρτυρούνται και στην Πάτμο, κυρίως από πληροφορητές μεγαλύτερης ηλικίας.

2) Ως προς τον ασθενή αντωνυμικό τύπο *τως* (κοιν. *τους*) Ανατ. Κρήτη, Κυκλάδες, πλην Αμοργού και Θήρας, όπου έχει τη μορφή *τωνε*, όπως στη Δυτ. Κρήτη.

3) Ως προς την αύξηση η- αντί ε- στους παρελθοντικούς χρόνους το ιδίωμα συνανήκει στην ίδια ομάδα με τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα, τις Κυκλάδες, και στην Ανατολική Κρήτη⁵⁵, στην Ικαρία⁵⁶.

4) Ως προς τον σχηματισμό καταλήξεων γ' πληθυντικού προσώπου *-ούσιν*

54. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 36 και 58).

55. Το δυτικό όριο της ισόγλωσσου συμπίπτει με το σύνορο των νομών Ρεθύμνου-Ηρακλείου. Βλ. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 36) και Κοντοσόπουλος (1997 σ. 68).

56. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 65).

(ενεργητικού ενεστώτα και μέλλοντα) και -ασιν (ενεργητικού αορίστου), παρατηρούμε ότι το ιδίωμα της Πάτμου βρίσκεται έξω από την διαλεκτική ζώνη που περιλαμβάνει τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα, τμήμα της Κρήτης (κυρίως τα Σφακιά⁵⁷), τη Χίο⁵⁸ και την Κύπρο.

5) Ως προς το σχηματισμό ενεστωτικής καταλήξης -εύγω (κοιν. -εύω) το πατμιακό ιδίωμα ακολουθεί την κοινή, σε αντίθεση με Κρήτη, Χίο.

6) Ως προς την επίδοση παρεκτεταμένων ρηματικών τύπων σε -νε με ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου παρατηρούμε ότι το ιδίωμα συνανήκει στη διαλεκτική ομάδα που περιλαμβάνει τις Κυκλάδες, τμήμα της Κρήτης (νομός Ρεθύμνου) και τη Μάνη⁵⁹.

7) Ως προς το ισόγλωσσο της επίδοσης του *eída* (αντί του κοινού *τι*) το πατμιακό ιδίωμα ανήκει στη μεγάλη ομάδα των ιδιωμάτων που περιλαμβάνει κυρίως τα νησιωτικά ιδιώματα: Κυθήρων, Κρήτης (παγκρήτιο φαινόμενο), Χίου, Ικαρίας, Κυκλάδων, λοιπής Δωδεκανήσου, Κύπρου.

8) Τέλος, ως προς το τύπο *ανε-* (αντί του κοινού *ανα-*) η Πάτμος εντάσσεται στην ίδια ζώνη με τις Κυκλάδες, την Ανατολική Κρήτη, τη Χίο, την Ικαρία.

Συντακτικά:

1) Ως προς την εκφορά του έμμεσου αντικειμένου ανήκει στην ισόγλωσσο που περιλαμβάνει τα ιδιώματα της ηπειρωτικής Ελλάδας νοτίως της οροσειράς της Πίνδου και του όρους Όθρυς και τα νησιωτικά ιδιώματα νοτίως της Θάσου, Σαμοθράκης και Λήμνου⁶⁰.

2) Ως προς τη θέση του ασθενούς τύπου της προσωπικής αντωνυμίας το ιδίωμα της Πάτμου είναι το μόνο από τα δωδεκανησιακά που εντάσσεται στην ομάδα των ιδιωμάτων που προτάσσουν την αντωνυμία, ενώ στα υπόλοιπα έχουμε επίταξη, όπως και στη Χίο, Κυκλάδες, Κύθηρα, Κρήτη και Κύπρο.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι:

α. Το πατμιακό ιδίωμα διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα ιδιώματα της Δωδεκανήσου και μάλιστα ως προς τα χαρακτηριστικά τους εκείνα που τα συνδέουν με τη μορφή της ελληνικής γλώσσας που μιλήθηκε στην περιοχή σε πολύ πρωϊμότερους χρόνους: διατήρηση τελικού /n/, διπλά σύμφωνα, ρη-

57. Κοντοσόπουλος (1997 σ. 68).

58. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 51).

59. Κατσουλέας (1993 σ. 74).

60. Τριανταφυλλίδης (1963 σ. 200) και Μπέης-Μανωλέσσου (υπό έκδ.).

ματικές καταλήξεις *-ουσι/-ασι*. Το ισχυρότερο κοινό στοιχείο που το συνδέει με τα κλασικά δωδεκανησιακά ιδιώματα είναι η σίγηση του μεσοφωνηεντικού /γ/.

β. Οι ισχυρότερες ομοιότητες με τα ιδιώματα της ανατολικής Κρήτης είναι η συμπεριφορά του τελικού /n/, ενώ χαρακτηριστικά, όπως: 1) η απουσία των συριστικών, 2) οι τύποι *τση* και *τσι* του άρθρου, 3) η τροπή /tʃa/ > /θʃa/, 4) ο αντωνυμικός τύπος *τως*, 4) η ρηματική αύξηση *η-*, 5) οι παρεκτεταμένοι ρηματικοί τύποι με την προσθήκη *-νε*, 6) το προθηματικό στοιχείο *ανε-* εντάσσουν το πατμιακό ιδίωμα σε μια ευρύτερη ομάδα νησιωτικών ιδιωμάτων που δεν περιλαμβάνουν μόνο την Κρήτη.

Συμπέρασμα

Από την εξέταση των χαρακτηριστικών του πατμιακού ιδιώματος καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μια ακριβέστερη κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων δεν θα περιέκλειε την Πάτμο στα σπουδαιότερα μορφοφωνολογικά ισόγλωσσα που συνιστούν τις πιο διακριτές ιδιαιτερότητες των υπόλοιπων δωδεκανησιακών ιδιωμάτων. Το πατμιακό ιδίωμα είναι λιγότερο συντηρητικό από τα ιδιώματα της λοιπής Δωδεκανήσου ως προς τα γραμματικά του χαρακτηριστικά, καθώς δεν έχει κανένα από τα αρχαϊζόντα στοιχεία που αποτελούν ιδιαιτερότητα των υπόλοιπων δωδεκανησιακών ιδιωμάτων⁶¹. Συγγενεύει με τα κρητικά και κυκλαδικά ιδιώματα και τα ιδιώματα της Χίου και της Ικαρίας. Εάν η επαφή (contact)⁶² μεταξύ των γλωσσογεωγραφικών ποικιλιών λειτουργεί αντιστρόφως ανάλογα προς τη συντηρητικότητά τους⁶³, τότε τα νεωτεριστικά γλωσσικά φαινόμενα είναι δυνατό να αποδοθούν στην ιδιαίτερη φυσιογνωμία που προσέδωσε στο νησί η ίδρυση της Μονής, με όποιες συνέπειες είχε αυτό στην πολιτιστική, οικονομική, και κοινωνική οργάνωση της ζωής.

Σημαντικό στοιχείο που συνηγορεί υπέρ της διάρρηξης της συνέχειας στην εξέλιξη του ιδιώματος της Πάτμου, με συνέπεια αυτό να ακολουθήσει διαφορετική πορεία από τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά, είναι το γεγονός ότι το

61. Για τη συντηρητικότητα των δωδεκανησιακών ιδιωμάτων βλ. Browning (1986 σ. 175).

62. «Όρος που χρησιμοποιείται στην ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ και αναφέρεται σε μια κατάσταση γεωγραφικής συνέχειας ή στενής κοινωνικής γειτνίασης (και συνεπώς αμοιβαίας επίδρασης) μεταξύ ΓΛΩΣΣΩΝ και ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ. [...]» Crystal (2003 σ. 162-3).

63. Trudgill (2001).

νησί έμεινε ακατοίκητο για αρκετό διάστημα. Σε έγγραφα που σώζονται στη Μονή Αγίου Ιωάννου της Πάτμου το νησί που δωρήθηκε στον Όσιο Χριστόδουλο με σκοπό να ιδρύσει εκεί μοναστήρι περιγράφεται ως άγονο, ακατοίκητο, ευάλωτο στους πειρατές και στους Τούρκους. Η διαβίωση στο νησί ήταν δύσκολη σε τέτοιο βαθμό, που ο όσιος ομολογεί ότι συνάντησε μεγάλη δυσκολία στο να πείσει τους πρώτους μοναχούς να παραμείνουν⁶⁴. Για πόσο διάστημα ήταν ακατοίκητη η Πάτμος και ποια ήταν η σύνθεση του πληθυσμού της μετά την ίδρυση του μοναστηριού αποτελούν εύλογα ερωτήματα. Το νησί ήταν τόπος εξορίας ήδη από τα ρωμαϊκά χρόνια και η παρακμή του φαίνεται να συνεχίστηκε και στη βυζαντινή εποχή μέχρι την πλήρη ερήμωσή του από τον 7^ο ως τον 9^ο αιώνα, λόγω των πολέμων με τους Άραβες και των συνεχών επιδρομών⁶⁵. Παρόλες τις δυσκολίες το μοναστήρι που ιδρύθηκε εκεί τον 11^ο αιώνα φαίνεται να αποτέλεσε όχι μόνο αφετηρία νέας ζωής, αλλά και νέου ιδιώματος για το νησί⁶⁶. Τα παραπάνω ίσως αποτελούν μια αρκετά ασφαλή ερμηνεία του γιατί διαφέρει το πατμιακό ιδίωμα από τα λοιπά δωδεκανησιακά. Ποια είναι όμως τα στοιχεία που έδωσαν στο πατμιακό ιδίωμα τη φυσιογνωμία που έχει

64. «... (Πάτμος ή κλησις τῶ νησιδίῳ), ὡς ἔρημος μὲν ἀνθρώπων ἢ ἔσχατιά» *Υποτύπωσις οσίου Χριστοδούλου* στο Miklosich-Müller (1890 σ. 56-7). Στη διαθήκη του οσίου του έτους 1093 διαβάζουμε: «διὰ δὲ τὸ εἶναι τὸ τοιοῦτον νησίον, ἢ Πάτμος, ἄοικον, κουρσευόμενον παρὰ τε τῶν Ἀγαρηνῶν, τῶν κουρσαρίων καὶ τῶν Τούρκων καὶ παρὰ πάντων αἰχμαλωτίζεσθαι, δεδιότες οἱ μοναχοί, οὓς εἶχον, ἀπέφυγον ὑπ' ἑμοῦ, μὴ πεισθέντες κατοικῆσαι ἐν τῇ Πάτμῳ, καταλιπόντες με μόνον» (Miklosich-Müller 1890 σ. 88). Παρὰ την ὑπαρξὴ μαρτυρίας ὅτι ἡ Πάτμος ἦταν κατοικημένη κατὰ τὸ ἔτος 1087 καὶ μάλιστα παρείχε ἔντεκα στρατιῶτες στο βυζαντινὸ στράτευμα, εἶναι πιθανὸ ἡ Πάτμος νὰ ἦταν ακατοίκητη τὸ 1088, ἔτος ἰδρύσεως τῆς μονῆς, εἴαν στο ἐνδιάμεσο διάστημα οἱ ολιγάριθμοι κάτοικοι τοῦ νησιοῦ εἶχαν ἐξολοθρευτεῖ ἀπὸ πειρατές. Σχετικὰ με τὴν ἀποψη αὐτὴ βλ. Βρανούση (1966 σ. 112-113).

65. Τὴν εἰκόνα τῆς ἐρήμωσης δίνει ἡ μαρτυρία τοῦ βυζαντινοῦ ιστορικοῦ Ἰωάννη Καμενιάτη, ἡ ὁποία τοποθετεῖται στὶς ἀρχές τοῦ 10^{ου} αἰῶνα. Ἀλλά, ἀκόμη κι ἂν στο νησί παρέμεναν κάτοικοι, αὐτοὶ ἦταν σίγουρα λίγοι καὶ ἀκόμη κι ἂν τὸ ἰδίωμα ποὺ μιλοῦσαν ἦρθε σε ἐπαφὴ με τὰ ἰδιώματα τῶν μεταγενέστερων κατοίκων τοῦ νησιοῦ, δὲν θὰ ἦταν σε θέση νὰ ἐπηρεάσει σημαντικὰ τὴν γλωσσικὴ ἱστορία τοῦ νησιοῦ στὸς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν.

66. «Ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς νήσου ἐξάγεται σαφῶς, ὅτι μετὰ τὴν πλήρη ἐρήμωσίν τῆς βάσιν τοῦ νέου πληθυσμοῦ τῆς ἀπετέλεσαν οἱ Κωνσταντινουπολίται καὶ Τραπεζούντιοι τεχνῖται, οἱ πρόσφυγες ἐκ Κων/πόλεως καὶ οἱ ἐκ Κρήτης οἱ ὁποῖοι ἦσαν καὶ οἱ πολυπληθέστεροι.[...] καὶ τινες ἐκ τῶν κατοίκων τῶν παρακειμένων νήσων τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος ὡς καὶ τῆς Ἰκαρίας, τῆς Σάμου [...] περὶ τὰ μέσα καὶ τέλη τοῦ 17^{ου} αἰῶνα.[...] Τὸ ἰδίωμα ἐπομένως τῆς νήσου τὸ ὁποῖον θὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὡς ἀφετηρίαν διὰ νὰ ἐξετάσωμεν τὴν σημερινὴν μορφήν τοῦ ... θὰ εἶναι ὄχι Δωδεκανησιακόν, ...» Καραναστάσης (1956 σ. 212).

μέχρι σήμερα και πόσο καθοριστικός για το χαρακτήρα του ιδιώματος είναι ο συσχετισμός του με τα κρητικά είναι ένα άλλο μεγάλο ζήτημα που δεν είναι δυνατό να απαντηθεί επαρκώς με το επιχείρημα της μετακίνησης πληθυσμού από την Κρήτη στην Πάτμο μετά το 1669. Κατά τη γνώμη μας το θέμα πρέπει να συζητηθεί σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που θα εξετάζει κατά πόσο η διάλεκτος που είχε ήδη διαμορφωθεί στην Κρήτη, ανάχθηκε σε γλώσσα γοήτρου και επηρέασε πολιτισμικά τον ευρύτερο αιγαιακό χώρο. Αλλά για έναν εμπειριστατωμένο συσχετισμό διαλέκτων και ιδιωμάτων είναι απαραίτητο να εξεταστούν οι γλωσσοϊστορικοί δεσμοί τους όσο βαθύτερα στο χρόνο το επιτρέπουν οι πηγές, ώστε να εντοπιστούν ακριβώς οι χρόνοι εμφάνισης και διάδοσης καθενός από τα κοινά γλωσσικά χαρακτηριστικά⁶⁷.

Σχετικά με το ζήτημα τη διατήρησης ή υποχώρησης του ιδιώματος, από τη σύγκριση με την προ πεντηκονταετίας γλωσσική αποστολή του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών προκύπτει ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες⁶⁸ ο ρυθμός υποχώρησης των ιδιωματικών στοιχείων στην Πάτμο είναι σταθερά ανοδικός. Τόσο στο φωνολογικό όσο και στο συντακτικό επίπεδο το ιδιωματικό υλικό της πρόσφατης αποστολής στοιχειοθετεί μια σταδιακή και αναμενόμενη υποχώρηση προς όφελος της κοινής, φαινόμενο που παρατηρείται και σε άλλα ιδιώματα. Ωστόσο, αν και ποιοτικά οι γραμματικές αλλαγές προς την κατεύθυνση της κοινής δεν είναι μεγάλες, ποσοτικά (δηλαδή ως προς τον αριθμό των ομιλητών και τη συχνότητα χρήσης του ιδιώματος στην προφορική επικοινωνία) η υποχώρηση του ιδιώματος προς όφελος της κοινής είναι εμφανής: λόγω του προχωρημένου βαθμού συρρίκνωσης, αντί της χρήσης συνεχούς ιδιωματικού λόγου στην καθημερινή ομιλία, παρατηρείται αποσπασματική χρήση και χρήση σε συγκεκριμένες επικοινωνιακές περιστάσεις. Από την άλλη πλευρά, η τάση υποχώρησης του ιδιώματος γεννά και την αντί-

67. Για την ανεπάρκεια της απόδοσης της συγγένειας μεταξύ ιδιωμάτων σε μετοικήσεις ως ερμηνείας της διασποράς κάποιων φαινομένων βλ. Καψωμένος (1985 σ. 80-2).

68. Στην πραγματικότητα τα φαινόμενα που εξετάζονται σε τέτοιου είδους διαλεκτολογικές έρευνες δεν απεικονίζουν απολύτως τη συγχρονία κατά την οποία πραγματοποιείται η έρευνα. Βλ. σχετικά τις έννοιες του πραγματικού και του φαινομενικού χρόνου (real time vs apparent time) που αποτελούν βασικά θεωρητικά εργαλεία διαχρονικών ερευνών της γλωσσικής αλλαγής (language change). Σε έρευνες στις οποίες οι πληροφορητές είναι κατανεμημένοι σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες η αξιοποίηση των δεδομένων από τους μεγαλύτερους σε ηλικία πληροφορητές λειτουργεί σαν ένα παράθυρο στο παρελθόν, περιορίζοντας τη «συγχρονικότητα» του δείγματος.

στροφή τάση, την ευαισθητοποίηση⁶⁹, που ίσως να μην αποτελεί παρά de facto παραδοχή, ότι το τοπικό ιδίωμα τελεί υπό εξαφάνιση⁷⁰. Ως κύρια αίτια εντοπίζουμε: α. Τη γενίκευση της εγκύκλιας μόρφωσης που παρέχει η σχολική εκπαίδευση. Είναι δεδομένο ότι η επίσημη μορφή της γλώσσας, ο γραπτός λόγος, αποτελεί ρυθμιστικό πρότυπο που, όχι μόνο καθορίζει τι είναι γραμματικό και τι όχι, αλλά και τι αποτελεί 'ανώτερο' είδος γλώσσας και τι όχι. Έτσι, το σχολείο λειτουργεί υπέρ της επικράτησης της κοινής. Ακόμα και η απλή αναφορά σε γραμματικές δομές, σαν αυτές που περιγράφονται παραπάνω, θα φαινόταν ότι αντίκειται στην ίδια τη βάση της γλωσσικής διδασκαλίας στο σχολείο. β. Την αλλαγή του τρόπου ζωής και των ασχολιών των κατοίκων, που έχει ως αποτέλεσμα να περιπίπτει σε αχρηστία το σχετικό με αυτές λεξιλόγιο.

Η σχέση γεωγραφικής ποικιλίας-κοινής, το πώς ορίζεται η καθεμιά και τα όρια μεταξύ τους, καθώς και οι τρόποι και τα στάδια συρρίκνωσης της πρώτης λόγω της επικράτησης της δεύτερης είναι διαλεκτολογικά ζητήματα που τίθενται επιτακτικά, ιδιαίτερα στις μέρες μας. Σε κάθε περίπτωση, για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τον τρόπο και το ρυθμό απώλειας των ιδιοματικών χαρακτηριστικών του πατμιακού ιδιώματος, απαιτείται συνεχής επιτόπια έρευνα, εξάντληση των πηγών και επέκταση των καταγραφών ιδιοματικού υλικού σε όσο το δυνατόν περισσότερους ομιλητές⁷¹. Τέλος, μια διεπιστημονική προσέγγιση, όχι μόνο γλωσσολογική και κοινωνιογλωσσολογική, αλλά και ιστορική, στο επίπεδο τουλάχιστον της τοπικής ιστορίας, θα μπορούσε - όπως είδαμε στην περίπτωση της Πάτμου- να συνεισφέρει στη γνώση μας τόσο για τα ιδιώματα και τις διαλέκτους, όσο και για τις γλωσσικές κοινότητες στις οποίες αυτά γεννήθηκαν, εξελίχθηκαν και, πιθανώς, κάποια στιγμή υποχώρησαν, συρρικνώθηκαν και εγκαταλείφθηκαν.

ΜΑΡΙΑ Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

69. Η τάση αυτή θυμίζει τις διεργασίες επικέντρωσης που έχουν παρατηρηθεί σε διαλέκτους. Παρόλο που πρόκειται για την αντίθετη πορεία από τη σταδιακή απώλεια των διαλεκτικών ιδιοτυπιών, αποτελεί εξίσου προστάδιο του τελικού αφανισμού της διαλέκτου. Βλ. Schilling-Estes - Wolfram (1999).

70. Για τη χρησιμότητα της διδασκαλίας διαλεκτικών/ιδιοματικών στοιχείων στο σχολείο και για μια διαφορετική αντίληψη που μετουσιώνεται σε σχολική πολιτική βλ. Drettas (2000 σ. 38).

71. Για την ανάγκη συστηματικής εξέτασης της συρρίκνωσης και απώλειας του διαλεκτικού λόγου, τις δυσκολίες του εγχειρήματος και τη σύνδεση με τη θεωρία θανάτου των γλωσσών βλ. Μαλικούτη-Drachman (1996).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀναγνωστόπουλος Π., 1926 Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ὁμιλουμένης καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἰδιώματος Ἁγ. Βαρβάρας καὶ περιχώρων, *Ἀθηνᾶ* 38, 139-193.
- Ἀνδριώτης Ν., 1943-44 Τὰ ὄρια τῶν βορείων, ἡμιβορείων καὶ νοτίων ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Θράκης, *Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Θησαυροῦ* 10, 131-185.
- Βιρβίλλης Γ., 1988 Οὔτε ψύλλος στον κόρφο του, *Πατμιακές Σελίδες*, ἔτος 1^ο, αρ. φύλλου 5-6, Ιουλ.-Αύγ., 26-7.
- Βιρβίλλης Γ., 1989 Βουρβουλάκοι με ξένο πασαπόρτι, *Πατμιακές Σελίδες*, ἔτος 2^ο, αρ. φύλλου 17-8, Ιούλ.-Αύγ., 22-5.
- Βιρβίλλης Ζ., 1989 Πατινιώτικη «Εγκυκλοπαίδεια», *Πατμιακές Σελίδες*, ἔτος 2^ο, αρ. φύλλου 17-8, Ιούλ.-Αύγ., 4-5.
- Βιρβίλλης Ζ., 1996 *Τα Παραμύθια τῆς Πάτμου*, Αθήνα.
- Βογιατζίδης Ἰ., 1923 Ἐκθεσις γλωσσικῆς ἀποστολῆς εἰς τὰς Κυκλάδας (1918-1919), *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 6, 142-159.
- Βρανούση Ἐ., 1966 *Τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου, ἰδρυτοῦ τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς. Φιλολογικὴ παράδοσις καὶ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι*. Ἀθήνα.
- Βρανούση Ἐ., 1980 *Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου*. τόμ. Α' Αὐτοκρατορικά, ΕΙΕ, Ἀθήνα.
- Γρύλλης Λ., 1994 *Πάτμος. Ἱστορίες καὶ Θύμισες*, Arcadia, Αθήνα.
- Ιακωβίδης Χ., 1990 *Πάτμος, Ἑλληνικὴ Παραδοσιακὴ Αρχιτεκτονικὴ*, Μέλισσα, Αθήνα.
- Καλλέρης Ἰ., 1970 Βιβλιοκρισία: Παν. Γ. Κρητικοῦ, Πατμιακὰ Τοπωνύμια, *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 5, 168-174.
- Καμπιώτης Ζ., 1989 Πὼς ηπέθανε ο αφέντης του μπάρμπα-Γκίκα, *Πατμιακές Σελίδες*, ἔτος 2^ο, αρ. φύλλου 18-9, Σεπτ.-Οκτ., 26-8.
- Καραναστάσης Ἀ., 1956 Τὸ ἰδίωμα τῆς Πάτμου, *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 2, 206-217.
- Καραναστάσης Ἀ., 1958 Τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀστυπαλαίας, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 8, 59-140.
- Κατσουλέας Σ., 1993 Ἡ Σῦρος στὴν ἱστορικὴ γλωσσολογία. Τὸ συριανὸ ἰδίωμα, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον*, 18, 63-78.
- Καψωμένος Σ., 1985 *Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, Θεσσαλονίκη.
- Κοντοσόπουλος Ν., 1994 *Διάλεκτοι καὶ ἰδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*, ἀνανεωμένη ἔκδοσις, Ἀθήνα.

- Κοντοσόπουλος Ν., 1997 *Θέματα κρητικής διαλεκτολογίας*. Ἀθήνα.
- Κοντοσόπουλος Ν., 2003 Το γλωσσικό ιδίωμα της Αλικαρνασσού Μ. Ασίας. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 4, Πρακτικά 4^{ου} Διεθνούς Συμποσίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας, Αθήνα 6-8 Δεκεμβρίου 2001, Αθήνα, 283-293.
- Κουκουλές Φ., 1931 Ἡ πρόθεσις ἀνά ἐν τῇ νέα ἑλληνικῇ γλώσσῃ, *Ἀθηνᾶ* 43, 60-84.
- Κρητικός Π., 1955 Πατμιακὰ Τοπωνύμια (I), *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 1, 57-110.
- Κρητικός Π., 1956α Πατμιακὰ Τοπωνύμια (II), *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 2, 102-157.
- Κρητικός Π., 1956β Πατινιώτικα Παραμύθια, *Λαογραφία* 16, 145-192 και 375-412 <Παραμύθια Α'- Παραμύθια Β'>.
- Κρητικός Π., 1961 *Πατμιακὰ Τοπωνύμια (Γεωγραφία, Ἱστορία, Ἑτυμολογία, Παραδόσεις)*. Ἀθήναι.
- Κρητικός Π., 1963 Πατμιακὰ Τοπωνύμια (III), *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 4, 33-94.
- Κριαράς Ε., 1995 Προβλέψεις του Μ. Τριανταφυλλίδη και σημερινά γλωσσικά φαινόμενα, *Γλώσσα* [Παράρτημα του περιοδικού Νέα Παιδεία] 9, 5-8.
- Μαλικούτη-Drachman Α., 1996 Διαλεκτικός λόγος: μια μορφή ετερότητας που χάνεται, στο «*Ισχυρές*»-«*Ασθενείς*» γλώσσες στην *Ευρωπαϊκή Ένωση. Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη.
- Μαλτέζου Χ., 2002 Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο, στο Holton D., (επιμ.) *Λογοτεχνία και Κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, μετ. Δεληγιαννάκη Ν., Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 21-58.
- Μάνεσης Σ., 1965 Τροπή τῶν συμφώνων τσ και τζ εἰς σ και ζ εἰς τὰ νότια ιδιώματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 10, 97-178.
- Μενάρδος Σ., 1925 Κυπριακή Γραμματική, *Ἀθηνᾶ* 37, 35-79.
- Μηνάς Κ., 1970 *Τὰ ιδιώματα τῆς Καρπάθου*, Ἀθήνα.
- Μηνάς Κ., 2004 *Μελέτες Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας*, Τυπωθῆτω Γ. Δαρδανός, Αθήνα.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ., 1980 *Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου*, τόμ. Β' Δημοσίων Λειτουργῶν, Ἀθήναι.
- Πάγκαλος Γ., 1955 *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κρήτης*, τόμ. Α' (Εισαγωγή - Γραμματική), ἐν Ἀθήναις.
- Παντελίδης Χ., 1929 *Ἡ φωνητικὴ τῶν ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ἰκαρίας*, Ἀθήναι.
- Πετρούνιας Ε., 1984 *Νεοελληνικὴ γραμματικὴ και συγκριτικὴ («αντιπαραθετι-*

- κή») ανάλυση, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Ταρσούλη Ά., 1948 *Δωδεκάνησα*, έκδ. Άλφα, τόμ. Β΄, Πάτμος.
- Τζιτζιλής Χ., 2000 *Νεοελληνικές Διάλεκτοι και Νεοελληνική Διαλεκτολογία*, στο *Η Ελληνική Γλώσσα και οι Διάλεκτοί της*, Υπουργείο Παιδείας και Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Τριανταφυλλίδης Μ., 1993 *Νεοελληνική γραμματική: Ιστορική εισαγωγή*, Άπαντα, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Τριανταφυλλίδης Μ., 1963 Άπαντα, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη.
- Τσοπανάκης Α., 1983 *Κοινή-Ροδιακά ιδιώματα*, στο *Συμβολές στην Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Τιμητικός τόμος Α. Γ. Τσοπανάκη, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη, 267-329.
- Τσοπανάκης Α., 1949 *Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης Δωδεκανήσου*, στο *Συμβολές στην Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Τιμητικός τόμος Α. Γ. Τσοπανάκη, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη, 465-572.
- Φίλιας Β., (επιμ.) 1996 *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, 2^η έκδ., Gutenberg, Αθήνα.
- Χαραλαμπάκης Χ., 1997 *Γλωσσικοί Άτλαντες: Θεωρητικά και Γλωσσικά Προβλήματα στο Γλωσσαλγήματα. Έρευνες για την Ελληνική γλώσσα*, Αθήνα, 53-77.
- Χατζηδάκης Μ., 1977 *Εἰκόνες τῆς Πάτμου. Ζητήματα Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ζωγραφικῆς*, Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος.
- Χατζιδάκης Γ., 1907 *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τόμ. Β΄, ἐν Ἀθήναις.
- Χατζιδάκης Γ., 1975 *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Λεξικογραφικὸν Δελτίον παράρτημα 3, ἐν Ἀθήναις.
- Χατζιδάκης Γ., 1980 *Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι*, τόμ. Α΄, Λεξικογραφικὸν Δελτίον παράρτημα 4, ἐν Ἀθήναις.
- Beis S. – Manolessou I. [Μπέης Σ. – Μανωλέσσου Ι.], (υπό έκδ.) *The indirect object isogloss, 2nd International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, Λέσβος 30 Σεπτεμβρίου-3 Οκτωβρίου 2004.
- Browning R., 1986 *Η ελληνική γλώσσα μεσαιωνική και νέα*, μετ. Σωτηρόπουλου Δ., εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Clopper C. et al., 2000 *A Multi-Talker Dialect Corpus of Spoken American English: An Initial Report on Development*, Research on Spoken Language Processing, Progress Report No. 24, Indiana University.
- Crystal D., 2003 *Λεξικό γλωσσολογίας και φωνητικής*, μετάφραση Ξυδόπουλος Γ., εκδ. Πατάκη, Αθήνα.
- Dawkins R., 1916 *Modern Greek in Asia Minor. A study of the dialects of Silli*,

- Cappadocia and Pharasa*, Cambridge.
- Dieterich K., 1908 *Sprache und Volksüberlieferung der Südlichen Sporaden im Vergleich mit denen den übrigen Inseln des Ägäischen Meeres*, A. Hödler, Wien.
- Drettas G., 2000 Η ποντιακή διάλεκτος και η χρησιμότητά της στην παιδαγωγική της σύγχρονης ελληνικής, στο *Η Ελληνική Γλώσσα και οι διάλεκτοί της*, Υπουργείο Παιδείας και Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα.
- Horrocks G., 1997 *Greek: A History of the Language and its Speakers*, Longman.
- Miklosich F. - Müller I., 1890 *Acta et diplomata graeca medii aevi*, volumen sextus: Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum Orientis.
- Newton B., 1972 *The Generative Interpretation of Dialect: A study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pappas P. - Joseph B., 2000 The Development of the Greek Future System: Setting the Record Straight. *Proceedings of the 4th International Conference on Greek Linguistics*, University of Cyprus.
- Schilling-Estes N. - Wolfram W., 1999 Alternative models of dialect death: Dissipation vs concentration, *Language* 75· 3, 486-521.
- Trudgill P., 2001 Greek dialects: linguistic and social typology, στο *Proceedings of the First International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Patras Oct. 12-14, 2002, Ralli A. – Joseph B. – Janse M. (επιμ.), University of Patras.
- Trudgill P., 2003 Modern Greek dialects. A preliminary classification, *Journal of Greek Linguistics* 4, 45-64.
- Tsopanakis A. [Τσοπανάκης Α.], 1940 *La phonétique des parlers de Rhodes*, Verlag der “Byzantinische-neugriechischen Jahrbücher”, Athen.

Συγκριτικός πίνακας βασικών χαρακτηριστικών του πατμιακού ιδιώματος

	Χαρακτηριστικά	Πάτμος	Λοιπή Δωδεκάνησος	Κρήτη	Κυκλάδες	Ικαρία	Χίος
1	Νότιος φωνηεντισμός	+	+	+	+	+	+
2	Αποβολή μεσοφωνηεντ. /γ/	+	+		+	+	+
3	Διπλά σύμφωνα		+				
4	Διατήρηση/αφομοίωση τελικού /n/		+				Μασιχοχώρια
5	Σίγηση τελικού /v/	+		+			
6	Απουράνωση συριστικών	+		+	+	+	
7	Τσιτακισμός του /k/		+	+	+		+
8	Τύποι άρθρου τση-τσι	+		+	+		
9	/tʃa/ > /θʃa/	+		+			
10	/ntz/ αντί /z/	+	+				Μασιχοχώρια
11	Τύπος αντωνυμίας τως	+		Ανατ.	+		+
12	Αύξηση η- αντί ε	+	+	Ανατ.	+	+	+
13	-ουσι -ασι		+	Σφακιά			+
14	Ρήματα σε -εύγω		+	+	Αμοργός	+	+
15	Παρεκτετ. ρημ. τύπ. -νε	+		ν. Ρεθύμνου	+		
16	είντα	+	+	+	+	+	+
17	Προθηματικό ανε-	+		+	+		+
18	Έμμεσο αντικείμενο σε γενική	+	+	+	+	+	+
19	Επίταξη ασθενούς τύπου προσ. αντων.		+	+	+	+	+

Το + δηλώνει επίδοση του φαινομένου. Το κενό κελλί δηλώνει απουσία του φαινομένου.

* Ανατ. τμήμα ν. Ρεθύμνου, ν. Ηρακλείου-Λασιθίου.

** Εκτός από το ανατ. τμήμα του ν. Λασιθίου (περιοχή Σητείας).

*** Εκτός από Αμοργό και Θήρα.

**** Κυρίως στα Μασιχοχώρια και λιγότερο στο Βροντάδο.

***** -εύκω ή -εύγω στην Κύπρο.

MARIA K. PAPADOPOULOU

The Dialect of Patmos

SUMMARY

Patmos belongs to the insular group of the Dodecanese and is classified accordingly in typologies of MG dialects. Yet, according to the literature, the dialect of Patmos differs from the dialects of the rest of the islands of the group significantly, while it has close affinities with the dialects of Crete. This paper is based on material from recent fieldwork and its aims are threefold: first, to provide a description of the local dialect of Patmos by listing its main characteristics, second, to examine these characteristics within the framework of Greek dialect classification, and finally, to show the dialect change and standardization in process within the span of the last fifty years, by comparing the outcomes of recent with those of previous empirical work, and, thus, showing which elements have remained stable and which ones have been replaced by standard elements.